

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

БОГАТИРЬОВ А. І.,
кандидат юридичних наук,
помічник-консультант
народного депутата України
(Верховна Рада України)

УДК 343.8

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПРОБЛЕМ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ**

У статті розкрито методологічні засади дослідження проблем пенітенціарної злочинності в Україні. Обґрунтовано і доведено, що методологія дослідження проблем пенітенціарної злочинності дає змогу сподіватися на оригінальність і достовірність отриманих результатів, спрямованих насамперед на удосконалення практики запобігання їй у місцях несвободи Міністерства юстиції України, а також відповідного галузевого законодавства.

Ключові слова: методологія, засади, дослідження, проблема, пенітенціарна злочинність.

В статье раскрыты методологические основы исследования проблем пенитенциарной преступности в Украине. Обосновано и доведено, что методология исследования проблем пенитенциарной преступности даст возможность получить положительные результаты, которые будут направлены в первую очередь на усовершенствование практики предупреждения в местах несвободы Министерства юстиции Украины, а также соответствующего законодательства.

Ключевые слова: методология, основы, исследование, проблема, пенитенциарная преступность.

The methodological foundations of the research problems of the penitentiary crime in Ukraine are revealed in the article. It was proved that the methodology of research problems of the penitentiary crime gives hope for originality and credibility of our findings, which aim primarily to improving the practice of its prevention in the custodial setting of the Ministry of justice of Ukraine and the relevant sectoral legislation.

Key words: methodology, principles, research, problem, penitentiary crime.

Вступ. Позитивним кроком розвитку вітчизняної кримінологічної науки є пошук обґрунтованих нових концептуальних підходів щодо запобігання вчиненню нових злочинів засудженими в місцях несвободи. Враховуючи той факт, що пенітенціарна злочинність органічно пов'язана зі специфічними суперечностями й соціально-психологічними явищами та процесами, які проходять під час виконання і відбування покарань та мають складну природу, автори статті не могли обійти її вивчення без застосування методологічних засад у цій сфері.

Отже, методологію дослідження пенітенціарної злочинності розглядаємо як сукупність положень теорії пізнання, діалектичних законів та категорій із метою опису, вивчення та аналізу причин і умов вчинення засудженими нових злочинів у процесі відбування покарання.

У спеціальній літературі розгляд методологічних засад дослідження проблем пенітенціарної злочинності тією чи іншою мірою здійснювалися у працях відомих вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, серед яких Г.А. Аванесов, Ю.М. Антонян, Ю.В. Баулін, А.Б. Блага, В.С. Батиргарєєва, І.Г. Богатирьов, В.І. Борисов, Є.М. Вечерова, В.В. Василевич, Б.М. Головкін, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, О.М. Джу́жа, Т.А. Денисова, А.П. Закалюк, О.Г. Колб, І.М. Копотун, Ю.В. Орел, П.П. Михайленко, В.М. Трубніков, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика С.І. Халимон та ін.

Водночас наявні дослідження присвячено окремим аспектам проблеми, яка авторами розглядається, а тому, вивчаючи проблему пенітенціарної злочинності, звертаємо увагу на те, що методологія і методи – це засоби, за допомогою яких вирішуються не тільки наукові завдання пізнання того чи іншого явища, а й забезпечення практичної діяльності базових засад запобігання злочинності.

Постановка завдання. Метою статті є визначення методологічних засад дослідження проблем пенітенціарної злочинності в Україні та вироблення на цій основі відповідних пропозицій щодо запобігання їй.

Результати дослідження. На сучасному рівні розвитку кримінологічної науки важливого значення набуває обговорення проблеми прискорення темпу криміналізації суспільства, яке проявляється насамперед у змінах кількісних та якісних характеристик злочинності, консолідації кримінального світу і розширенні сфери його впливу на суспільство. От чому кожна теоретична чи прикладна спроба удосконалення механізмів запобігання цьому небезпечному явищу повинна визнаватися вкрай необхідною і бажаною [1, с. 166].

Поділяємо думки вітчизняних вчених-кримінологів О.М. Джу́жі, В.В. Василевича та А.В. Кирилюк щодо гостро вираженої потреби у проведенні наукових досліджень, які узагальнюють указані процеси та пропонують суспільству нову кримінологічну парадигму й оцінку кримінальної реальності [2, с. 72–73]. Також підтримуємо позицію Б.М. Головкіна про те, що саме методика проведення дослідження органічно пов'язана із такими логіко-гносологічними категоріями пізнання кримінальної реальності, як методологія і метод [3, с. 26–27].

Доречно звернути увагу і на висновок Є.М. Вечерової, яка, аналізуючи окремі компоненти спеціально-юридичної методології (правової герменевтики, порівняльно-правового, формально-логічного методів), вважає, що ці компоненти розширюють горизонт наукового пізнання, дозволяють з'ясувати найбільш ефективні утилітарні практики обмеження злочинних девіацій у конкретному соціумі [4, с. 172].

З позиції методології дослідження рецидивної злочинності як складової частини пенітенціарної злочинності цікавими видаються роздуми В.С. Батиргарєєвої, що «будь-яке серйозне дослідження розпочинається з окреслення методологічних засад щодо напрямів здобуття необхідної інформації, її творчого перероблення й закріплення кримінологічно значущих фактів» [5, с. 72]. Тому саме методологія, на думку харківських кримінологів (І.М. Даньшина, В.В. Голіни та ін.), зумовлює змістовність та істинність одержаних результатів і висновків наукового дослідження [6, с. 20].

Проводячи кримінологічні дослідження у виправних колоніях Міністерства юстиції України, вітчизняний вчений І.М. Копотун пише, що тенденції злочинності серед засуджених до покарань, пов'язаних із позбавленням волі, не завжди збігаються з динамікою всієї злочинності у країні, зокрема з рецидивною; що злочинність у виправних колоніях має свої специфічні закономірності, які відрізняються від інших типів злочинності; що вона володіє особливими чинниками, котрі на неї впливають, причинами та умовами. Специфічними мають бути і методи впливу на неї [7, с. 81].

Методологія водночас як теорія методів пізнання, сукупність теоретичних принципів, логічних прийомів і способів дослідження явищ дозволяє забезпечити науковий пошук оптимальних, найбільш раціональних шляхів і засобів пізнання об'єктів. Отже, методологія за визначенням Д.А. Керимова, є найзагальнішим, а щодо окремої галузі знання – загальним науковим керівництвом до дії, концептуальною єдністю ідей, принципів, методів тощо, які становлять базис (пізнавальний стрижень) певної системи знань [8, с. 12].

Відомий вітчизняний учений С.С. Сливка вважає, що під методологією слід розуміти «набуті установки, сформовані погляди, сформований кут зору і взагалі світогляд, який можна реалізувати за допомогою певних методів, підходів і засобів. Самі установки без методів не реалізуються, не є дієвими. Але використання методів потребує певних правил, які загалом іменуються методикою» [9, с. 6].

В.Я. Тацій та Ю.М. Тодика висловлюють думку, що методологія юридичної науки – це система підходів, принципів, способів (методів) наукового дослідження і водночас теорія про їх використання у вивченні державно-правової дійсності. Саме потреби, запити, специфічні закономірності цієї дійсності визначають стан і тенденції методології правознавства [10, с. 28].

Протилежної думки дотримується Ю.О. Тополь, який вважає, що методологія юридичної науки – це не тільки весь її інструментарій у вигляді тих чи інших підходів, способів, методів або принципів, а й теорія про їх використання. Лише у разі такого підходу, на думку автора, методологія юридичної науки здатна виконувати функцію пізнання її предмета [11, с. 9].

Щодо методів юридичної науки, то слушною є думка Д.Ж. Марковича: «Відокремити метод від науки як системи істинних знань неможливо тому, що й сам метод являє собою знання про те, як прийти до істини» [12, с. 12].

Таким чином, методологія – явище інтегральне, яке поєднує низку компонентів: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони та категорії, загальні та загальнонаукові методи. Тому методологію не можна зводити до одного з компонентів, зокрема до методу чи вчення про методи, оскільки за її межами залишаються інші [13, с. 8].

У контексті викладеного робимо висновок, що методологія розроблюваного нами напряму дослідження базується на загальних законах і категоріях діалектики, а також сукупності методів і прийомів наукового пізнання, зумовлених метою й особливостями виникнення цього феномена в місцях несвободи Міністерства юстиції України.

Тому наукове дослідження пенітенціарної злочинності не може обмежитись вивченням її стану на момент поточного існування, оскільки буде втрачено причинно-наслідковий зв'язок з історичним розвитком цього явища. Саме ретроспективний метод допомагає з'ясувати інтеграційні процеси, які відбуваються в сучасному праві, механізм взаємодії галузей, усередині галузі та міжгалузевих його інститутів.

Назвемо це «динамічною можливістю» системи, яка забезпечує певну її стабільність за рахунок наявної в новому явищі потенції, що дає змогу базису певний проміжок часу розвиватися, не вступаючи у протиріччя з новітніми тенденціями [13, с. 10–11].

Натомість, коли нова правова ідея закріплюється в нормах права, перетворюючись із суб'єктивної на об'єктивну, вона переходить у предмет дослідження першої позиції, а через певний час вже досліджується за іншим, «історичним», критерієм, забезпечуючи спіральний розвиток системи.

Єдність історичного та логічного підходів є цілком природною, оскільки в місцях несвободи Міністерства юстиції України завжди присутні залишки минулого, основи сучасного і паростки майбутнього. Історичне та логічне – це категорії, які застосовуються для позначення буття феномена пенітенціарної злочинності у часі та перспективі його існування в майбутньому. Логічне є теоретичним відображенням історичного.

Отже, феномен пенітенціарної злочинності, хоча і є досить специфічною реальністю сучасного гуманітарного знання, розглядаємо у зв'язку з історією його розвитку, враховуючи чинники, які вплинули на його формування в минулому. Ці знання допомагають зрозуміти його природу сьогодні. Поєднання логічного підходу з історичним надасть можливість встановити сутність пенітенціарної злочинності як феномена його закономірності, природу зв'язків з іншими феноменами, спрогнозувати перспективи його розвитку та виробити алгоритм запобігання їй.

Загальна гіпотетична модель процесу розвитку пенітенціарної злочинності спочатку ґрунтується на інтуїції та здогадках дослідника, а із часом підтверджується чи спростовується висновками, отриманими в результаті аналізу реальних фактів. Така логічна модель має

бути творчою і гнучкою, має давати можливість її уточнення, виправлення та розширення. Це забезпечить її максимальну валідність, відповідність явищам чи процесам, що вивчаються дослідником.

Логічні конструкції дають змогу з'ясувати онтологію явищ і процесів у їхньому статичному стані відповідно до всезагальних закономірностей виникнення пенітенціарної злочинності, тому завжди мають збагачуватися матеріалом, узятим із попередніх досліджень у цій сфері.

Це дозволить забезпечити урахування в логічній моделі їх специфічної неповторної динаміки, що є притаманною онтології правових явищ і процесів. Одним із найпоширеніших методів дослідження був і залишається логіко-семантичний аналіз, але коректно стверджувати, що його використання не може здійснюватись окремо від інших методів.

Наслідком подібного відокремлення може стати перекручення дійсного змісту пенітенціарної злочинності, а тому дуже важливим моментом у нашому дослідженні є визначення відправної точки, тобто найбільш загального положення, відносно якого розгоратиметься логіка дослідження.

Ураховуючи, що запобігання пенітенціарній злочинності має велике значення саме у практичній діяльності місць несвободи Міністерства юстиції України, найбільш виправданим буде нормативістський підхід до його дослідження, а відправною точкою при цьому можна вважати пенітенціарні правовідносини.

Саме пенітенціарні правовідносини мають певну структуру, чітко виражений набір складників, що дає можливість виокремити об'єктивний і суб'єктивний аспекти пенітенціарної злочинності у вигляді вчинення нових злочинів, а також зробити якісне їх порівняння.

З огляду на викладене вбачається, що найбільш плідною методологічною базою нашого дослідження можуть слугувати закони і категорії діалектики. Так, однією з переваг діалектичного підходу є визначення та теоретичне відображення за його допомогою історичного шляху становлення та розвитку пенітенціарної злочинності. А категорія причинності є одним із фундаментальних положень наукового пізнання про злочинність взагалі й у місцях несвободи зокрема.

Таким чином, пенітенціарна злочинність нами розглядається як у стані, так і в динаміці. Поряд із принципами пізнання і філософськими підходами до процесу вивчення пенітенціарної злочинності велике значення мають власне методи чи способи пізнання. Найефективнішим у цьому контексті є історично-правовий, порівняльно-правовий, системний, структурно-функціональний, соціокультурний методи.

У системі конкретних методів дослідження проблеми правових реалій останніми роками суттєво підвищується роль порівняльно-правового методу (компаративного), який є досить перспективним, оскільки дає можливість використання різних моделей організації та функціонування місць несвободи Міністерства юстиції України, правових інститутів, законів, окремих правових норм, аналізу юридичної техніки, концепцій і правових поглядів, правових вчень, правозастосовної практики психологічного опосередкування.

Завдяки порівняльно-правовому методу визначаються напрями вдосконалення національного законодавства, а також його адаптації до міжнародно визнаних (зокрема, європейських) правових стандартів. У зв'язку із цим виникає ряд питань стосовно можливості застосування досвіду інших країн, а також співвідношення вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи Міністерства юстиції України.

Суть функціонального методу ґрунтується на постановці проблемного питання – вивчення пенітенціарної злочинності супроводжується робочою гіпотезою, вибором критеріїв дослідження, збиранням емпіричного матеріалу, його узагальненням та інтерпретацією.

На нашу думку, цей метод дасть змогу зробити коректний порівняльно-правовий та юридично-кримінологічний аналіз детермінант і чинників виникнення пенітенціарної злочинності і визначить шляхи запобігання їй.

Важливе місце в дослідженні пенітенціарної злочинності посідає системний підхід, який дасть можливість виявити внутрішній механізм не тільки дії окремих його компонентів (макро– чи мікросистемних детермінант професійної деформації співробітників), а й їх взаємозв'язок на різних рівнях.

Застосування системного підходу не виключає використання інших підходів для дослідження основних проблем регулювання та запобігання пенітенціарній злочинності в місцях несвободи Міністерства юстиції України.

Звернення автора до наукових і прикладних джерел, проведених раніше щодо пенітенціарної злочинності, дало можливість встановити відсутність єдиного підходу в кримінологічній та пенітенціарній науці щодо її визначення. А тому дослідження пенітенціарної злочинності в Україні являє собою реально можливий шлях розроблення механізму запобігання їй та виявам на різних стадіях виконання оперативно-службових завдань місць несвободи Міністерства юстиції України.

Отже, методика кримінологічного дослідження пенітенціарної злочинності визначає успіх чи невдачу всього дослідження, тоді коли ми застосовуємо у своєму дослідженні послідовність застосування методів, зведення їх, оброблення та аналіз кримінологічної інформації і, нарешті, способи завершення дослідження.

Висновки. Ґрунтуючись на вищевикладеному, варто констатувати, що застосована нами методологія дослідження проблем пенітенціарної злочинності дає змогу сподіватися на оригінальність і достовірність отриманих нами результатів, спрямованих насамперед на удосконалення практики запобігання їй у місцях несвободи Міністерства юстиції України, а також відповідного галузевого законодавства.

Список використаних джерел:

1. Богатирьов А.І. Запобігання злочинності серед осіб, які перебувають на обліку пробації: теоретико-прикладний аналіз детермінантів / А.І. Богатирьов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – Вип. 1. – Т. 3. – Херсон, 2015. – С. 166–170.
2. Джужа О.М. Теоретичні проблеми сучасного погляду на розвиток кримінології / О.М. Джужа, В.В. Василевич, А.В. Кирилук // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2002. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal/6text/6_17.htm.
3. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : [монографія] / Б.М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – 432с.
4. Вечерова Є.М. Потенціал спеціально-юридичної методології щодо системно-структурного аналізу кримінального права та кримінального закону як різновидів соціального управління / Є.М. Вечерова // Право і суспільство. – 2016. – № 4. – С. 172.
5. Батиргарєєва В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : [монографія] / В.С. Батиргарєєва. – Х. : Право, 2009. – С. 72.
6. Кримінологія / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед. – Х. : Право, 2003. – С. 20.
7. Копотун І.М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : [монографія] / І.М. Копотун. – К. : ПП «Заграй», 2013. – 472 с.
8. Керимов Д.А. Методологія права: предмет, функції, проблеми філософії права / Д.А. Керимов. – 4-е изд. – М. : Изд-во СГУ, 2008. – 521 с.
9. Сливка С.С. Вступ до методології філософії права : [метод. вказівки для самост. роботи (для студ. магістр.)] / С.С. Сливка. – Л. : ЛДУВС, 2008. – 24 с.
10. Тацій В.Я. Методологічні питання розвитку конституційного процесу / В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика // Право України. – 1996. – № 12. – С. 27–30.
11. Тополь Ю.О. Деякі проблеми методології сучасної юридичної науки / Ю.О. Тополь // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 1. – С. 8–11.
12. Маркович Д.Ж. Общая социология : [учебник для вузов] / Д.Ж. Маркович. – пер. с серб. – 3-е изд. перераб. и допол. – М. : Владос, 1998. – 432 с.
13. Богатирьов А.І. Запобігання професійній деформації у персоналі місць несвободи : [монографія] / А.І. Богатирьов ; за заг. ред. д. п. н., проф. В.С. Медведєва. – К. : ВД «Дакор», 2016. – 198 с.

